

EGY ÚJ KUTATÁSI TERÜLETRŐL*

„A szociolingvisták ma már nemcsak jegyzetfüzettel és diktafonnal járnak a világot, digitális fényképezőgép is van náluk, amivel pillanatképeket rögzítenek arról, ami időközben *nyelvi tájkép*ként vált ismeretessé.”¹

Bevezető

Tanulmányunkban egy olyan kutatási területet szeretnénk bemutatni, amely az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb szerepet kezd játszani a nyelvhasználat és a kultúra vizsgálatában. A társadalom sokszínűségét, a személyközi viszonyokat, a politikai ideológiákat és a nyelvhasználatot egységben láttató *nyelvi tájkép*-konceptió nem a véletlennek köszönheti egyre növekvő népszerűségét. Olyan megközelítésről van szó, amely egyaránt merít a szociolingvisztika, a szemiotika, a folklorisztika, a történettudomány, a jogtudomány, a földrajztudomány vagy éppen a történeti névtan eredményeiből.

A vizualitás és a nyelvhasználat összekötése nem új keletű a tudományos kutatásban. Bár erről egyelőre a kívánatosnál még kevesebb szó esik, a nyelvhasználatnak vannak olyan területei, ahol elsősorban a vizualitás játszik szerepet. Elég a hazánkban is egyre szélesebb körű elismertséget kapó, a siket közösségek által használt jelnyelvekre utalnunk, hogy érthetővé váljon: a nyelv és a képiség kapcsolata rendkívül szoros. De a jelnyelvek világából kitekintve, a nyelvtörténetben is találunk érintkezési pontokat. Az emberi kommunikáció történetében kiemelkedő szerepet játszó, az azokat létrehozó közösségek életét elbeszélő barlangrajzok is a nyelvhasználat – az elbeszélés – és a vizuális megformálás kapcsolatát érzékeltetik. A képek azonban metaszinten is kapcsolódhatnak a nyelvhasználatához. Atlaszokban, térképeken gyakran találkozunk például azzal, hogy egyes nyelvek elterjedési területét különböző színnel jelzik a térképek készítői. E térképek nem pusztán információforrások,

* Petteri Laihonon kutatása a Finn Akadémia 137718-as számú ösztöndíj-támogatásával készült. Szabó Tamás Péter a tanulmány megírásának idején a Finn Akadémia 267880-as számú ösztöndíj-támogatásában részesült.

hanem az általuk használt nyelvekről való gondolkodást is befolyásolják. Azok a térképek, amelyek egyes területeket egynyelvűnek tüntetnek fel, elfedik a nyelvi változatosság tényét. Más esetben – például a magyar nyelvjárásokat ábrázoló térképeknél – azt az ideológiát rombolja le a képi ábrázolás, hogy a magyar nyelvet elsődlegesen Magyarországon beszélik. A nyelv határai és az országhatárok nincsenek fedésben – a *magyarság* koncepciója ez esetben vizuálisan teljesen máshogyan jelenítődik meg, mint egy politikai térképen, amely csupán az országhatárokat jelöli.

Különböző szakterületek képviselői már korábban is használtak feliratokat, nyelvi vonatkozású szimbólumokat bemutató fényképfelvételeket az általuk kutatott témák bemutatására. Elegendő talán a nyelvi jogok szabályozásával foglalkozó gyűjtésekre utalnunk. A Fórum Kisebbségkutató Intézet például 535 dél-szlovákiai településen készült fényképfelvételt gyűjtött össze online elérhető adatbázisában² a nyelvi helyzet illusztrálására. A felvételek alapján megtudhatjuk, hogy mely dél-szlovákiai településen jelentek már meg magyar nyelvű feliratok az útjelző táblákon, és hol kell még erre várni. Nyilvánvaló, hogy a pusztán jogi vonatkozások mellett a felvételek szimbolikus értelmezése is lehetséges. Az első helyen és rendszerint nagyobb fokozatú betűvel szedett szlovák szöveg a szlovák nyelv dominanciáját jelzi, még akkor is, ha az adott településen a magyarság van számbeli fölényben.

Legalább ilyen érdekes a tájképről hiányzó elemek vizsgálata is. Miért nincsenek például cigány nyelveken készült feliratok a magyarországi utcákon? Biztos, hogy mindenre magyarázatot ad az, hogy alapvetően szóbeli kultúra a romáké, vagy politikai üzenetet is kiérezhetünk a jelenségből? Ez utóbbi feltételezést erősíti meg Szoták Szilvia kutatása:³ ő Burgenlandban rendszeresen találkozott cigány nyelveken készült feliratokkal, elsősorban az Európai Unió által finanszírozott projektekkel kapcsolatos táblákon. Egy, a magyarországitól eltérő politikai közegben tehát a cigány nyelvek nem *írásbeliség nélküli* nyelvekként szerepelnek.

Szintén a nyelvi tájképhez kötődő kutatási téma lehet annak vizsgálata, hogy mennyire vannak jelen az egyes nyelvek az interneten, a televízióban. Elegendő-e például a jelnyelv reprezentációja? Nem túl csekély-e a magyarországi kisebbségi nyelvek és nyelvváltozatok jelenléte a közszolgálati médiában? Bárhová nézünk, mindenütt a nyelvek kapcsolatának, gyakran konfliktusának, az egyes nyelveket preferáló közösségek konfliktusainak nyomaira bukkanunk.

Több szakterület kutatóiban is megfogalmazódott az igény, hogy saját diszciplínájuk határait kitérítve, tágabb kontextusba helyezték kutatásuk tárgyát. Erre az igényre adott válaszként értelmezhető *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című nemzetközi konferencia, amelyre az MTA Nyelvtudományi Intézetében működő Többnyelvűségi Kutatóközpont kezdeményezésére és koordinálásával, számos rangos kutatóműhely – a Termini Magyar Nyel-

vi Kutatóhálózat, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete, illetve a Jyväskyläi Egyetem – összefogása révén került sor. A 2013. május 23-án az MTA Nyelvtudományi Intézetében rendezett tanácskozás anyaga jól tükrözte a nyelvhasználat és vizualitás kutatóinak érdeklődését. Kitűnt, hogy a város nyelvhasználatának kutatása a leghangúlyosabb, és elsősorban többségi és kisebbségi kultúrák találkozását vizsgálják a kutatók.

A tanulmányunkban felvetett témákkal saját vizsgálatainkra támaszkodva szeretnénk ahhoz hozzájárulni, hogy a nyelvi tájkép mint megközelítésmód a magyar nyelvű szakirodalomban is egyre szélesebb körben megjelenjen, és minél több társadalmi kérdés vizsgálatát egészítse ki, tegye komplexebbé.⁴

A kódváltás vizsgálata dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban

„A hivatalos útjelző táblák, a reklámtáblák, utcanevek, helynevek, kereskedelmi egységek feliratai és kormányzati épületek hivatalos táblái adják az adott terület, régió vagy városi agglomeráció nyelvi tájképét.”⁵

A *nyelvi tájkép* koncepcióját leggyakrabban olyan térségek elemzésekor használják, ahol különböző nyelvi-kulturális háttérű közösségek élnek együtt. Az elemzés a közösségi tereken megfigyelhető feliratokra és kulturális szimbólumokra fókuszál.

A kutatások már a kezdetektől fogva figyelembe vették, hogy a feliratoknak két alapfunkciója létezik: a kommunikatív és a szimbolikus. A kommunikatív funkció elsődlegesen az információátadást szolgálja, a szimbolikus pedig a teret attribútumokkal látja el. Ilyen attribútum lehet például, ha Szlovákiában magyar utcatáblát helyeznek el, amely révén a magyarul beszélők közössége (részben) sajátjaként jelöli meg az adott helyszínt. Éppen ezért gyakoriak a konfliktusok a magyar nyelvű utcatáblák, útjelző táblák, utastájékoztatók, emléktáblák és más, nyilvánosan elhelyezett szövegek körül. Ha a kisebbségi és a többségi közösségek közötti viszony nem harmonikus, a többségi közösségek egyes rétegei provokációt fedeznek fel a nyilvános terek efféle címkézésében, megjelölésében.

A hagyományos értelemben vett nagyobb nyilvános tereken (utcák, terek, közlekedési eszközök, középületek, stb.) kívül a személyközi terek más dimenzióit is érdemes kutatni. Érdekes lehet a névjegykártyák, az étlapok vizsgálata is. Egy konferencián például a szakmai közösség számára történő identitásépítés része lehet az egy- és a többnyelvű névjegykártya egyaránt, mint ahogy egy étterem is jelzi az étlapon feltüntetett nyelvekkel, hogy milyen vendégkörre számít elsősorban.

Nemcsak a különböző nyelven elkészített feliratok megléte vagy hiánya, hanem a feliratok térbeli viszonya is fontos lehet. A hatalmi helyzetben levők nyelve van általában preferált helyzetben. Ez Scollon és Scollon kutatásai⁶ alapján azt jelenti, hogy az adott felirat felül vagy elől van, illetve nagyobb méretben, esetleg dekoratívabb megformálással szerepel.

1. kép

Egy hirdetés magyar nyelvű változata
Beregszászban

2. kép

Ugyanannak a hirdetésnek
az ukrán nyelvű változata

Szabó Tamás Péter felvételei

A nyelvi tájkép vizsgálata elválaszthatatlan a nyelvi ideológiáiktól. A nyelvi ideológiák kutatása annak elemzését jelenti, hogy a táblákat állítók, a táblákat olvasók milyen nyelven kívüli összefüggéseket, jelentéseket feltételeznek a nyelvválasztást, a feliratok szemiotikai tulajdonságait vagy elhelyezését illetően. Ha egy táblán a betűkön kívül más jelzések is vannak (például zászlók, arcképek, termékábrázolások stb.), azokat is érdemes bevonni az elemzésbe. Egy 2010-ben Kárpátalján lefényképezett hirdetésen például (1–2. kép) azt láthatjuk, hogy a hirdetés magyar nyelvű változatán a hétköznapi szükségletei szerepelnek (kenyér, zöldségek stb.), az ukrán verzió viszont az üdülésre, a kikapcsolódásra asszociáltat. A képen tekergő nyugtán is más összeg szerepel: az ukrán nyelvhez a magyar változaton olvasható összegnek körülbelül a duplája tartozik. Nyelvi ideológiai vizsgálatok tárgya lehet például, hogy a

helyi lakosokat megkérdezzük: hogyan értelmezik ezt a különbséget. Értelmezik-e esetleg úgy a fentieket, hogy az ukránhoz a nagyobb hitelképesség, a luxusjavak tartoznak? Ha igen, akkor ez megerősíti azt a benyomást, hogy a hirdető ukrán cég – akarva-akaratlan – az ukrán nyelv és közösség presztízsét emelte a magyarral szemben. A magyar szöveg ráadásul helyesírási hibát is tartalmaz, hiszen a *gy* hang jelölésére a magyar szabályozásban ismeretlen *dy* betűkapcsolatot alkalmazza. A nem megfelelően gondozott szöveg a hirdető részéről csekély idő- és energiárfordítást implikál.

Shohamy⁷ nyelvpolitikai modellje szerint a nyelvi tájképben nyelvi ideológiák konkretizálódnak. A nyelvi ideológiák olyan leírások és magyarázatok, amelyek a nyelvet és a nyelvhasználatot bizonyos szemszögből, bizonyos osztályozási szempontok alapján mutatják be. A nyelvi ideológia ennél fogva nem a nyelvről mint objektív valóságról árul el valamit, hanem azokról a személyekről és/vagy csoportokról, akik/amelyek létrehozzák azokat. Az például, hogy a cigány nyelvekre úgy tekintenek, mint egy írásbeliséggel nem rendelkező nyelvekre – holott létezik a cigány nyelveken is írásbeliség, még ha nem is jelentős mértékben –, hozzájárul ahhoz, hogy az utcákon nem, vagy legfeljebb elvétve találkozzunk cigány nyelveken készült feliratokkal. Hasonlóképpen az a szemlélet, amely a nyelvjárásokat sztenderd alatti, szubsztenderd – tehát alacsonyabb presztízsű, esetenként *helytelen* – elemként jeleníti meg, a nyelvjárásokat szinte teljesen kiszorítja az üzletfeliratok, emléktáblák, hivatalos eligazító feliratok köréből. Egy adott nyelven készült feliratok jelenléte vagy hiánya ugyanakkor a mindennapi nyelvhasználatot is befolyásolhatja. A kisebbség nyelvének vizuális használata növeli az adott nyelv – és ezen keresztül az azt beszélő közösségek – presztízsét. Azon a településen például, ahol a román mellett a magyar szöveg is hangsúlyosan, a románnal egyenrangú elemként jelenik meg, a magyar nyelvű közösség a táblák puszta létéből is inspirációt meríthet ahhoz, hogy nagyobb önbizalommal, bátrabban használja anyanyelvét. A kisebbségi nyelvnek a vizuálisan is magas presztízse segítheti a nyelvmegtartást.

A nyelv és annak vizuális megjelenése közötti kapcsolat azonban természetesen nem direkt. Önmagukban a táblák sem a közösségek erőviszonyait, etnikai vitalitását nem tükrözik, és önmagukban a nyelvmegtartást sem tudják segíteni. Szlovákiában például, bár a törvények lehetőséget adnának magyar nyelvű feliratok kihelyezésére is, sokan nem élnek ezzel a jogukkal. A magyar nyelvű táblák egyes településeken feltűnően hiányoznak. Első látásra azt gondolhatnánk, hogy az adott helyen kevesen beszélnek magyarul, holott ez gyakran koránt sincs így. A jelenséget úgy érthetjük meg jobban, ha a nyelvi ideológiákat új szemszögből is megvizsgáljuk. Nem elegendő ugyanis az, hogy a nyelvi tájkép feltárása során a kutató az általa ismert társadalomtudományi elméletek alapján mögöttes ideológiákat következtet ki. A jelenségek értő megközelítéséhez a vizsgált közösségek belső viszonyait is

ismerni kell. A helyi lakosokat, vállalkozókat, hivatalnokokat megkérdezve arra figyelhetünk fel, hogy sajátos magyarázatok, ideológiák vannak forgalomban a fennálló rendszer igazolására. A nyelvi ideológiák tehát nemcsak a táblák kihelyezése előtt játszanak szerepet, hanem az utólagos igazolás, legitimálás során is. Szlovákiai bolttulajdonosok például azzal magyarázzák, hogy csak szlovák nyelvű feliratot helyeznek ki boltjukban – annak ellenére, hogy a boltban gyakori a magyar nyelvű beszélgetés –, hogy nem szeretnének magyar nacionalistának tűnni. Azt a félelmet fogalmazzák meg, hogy ha a szlovákok nacionalistaként azonosítanák őket, hátrányt szenvednének például adóellenőrzéskor vagy bármilyen más esetben, amikor a hivatalokkal van dolguk. Ugyanakkor a magyar beszélők közösségén belül is gyakran konfliktust okoz, ha valakit nacionalistának minősítenek.

A magyar nyelvhasználattal kapcsolatos félelmek részben történelmi okokkal magyarázhatók (1945 és 1948 között tiltották a magyar nyelv használatát Csehszlovákiában), részben pedig a jelenlegi nyelvtörvény nem elégséges fokú ismeretével. A nyelvi jogok körüli bizonytalanság egyes civilszervezetek, például a Fórum Intézet széles körű ismeretterjesztő tevékenységének⁸ dacára is jelentősnek mondható napjainkban. A dél-szlovákiai magyar beszélők inkább a magyar tannyelvű iskolák mellett állnak ki, a vizuális nyelvhasználattal kapcsolatos kérdésekre viszont inkább a „csak ne legyen semmi probléma”, „nem szeretem a nacionalistákat” típusú megnyilatkozásokkal válaszolnak az interjúkban. A falvakra nem jellemző a nyelvi vonatkozású civil szerveződés – bár ezen a téren az utóbbi évek mozgalmi (például a Kétnyelvű Dél-Szlovákia mozgalom) mintha változást indítottak volna be.⁹

A dél-szlovákiai magyar beszélők ideológiáinak ismeretében érthető, hogy miért alacsony a magyarul (is) elkészített feliratok száma olyan településeken is, ahol a magyar anyanyelvűek számaránya 90% feletti. Az alacsony szám természetesen más kisebbségi közösségekhez viszonyítva értelmezhető. Egy 2011–2012-es vizsgálat során összesen hat település nyelvi tájképét vizsgáltuk meg. Ebből három településen (Aldoboly, Románia; Visk, Ukrajna; Réte, Szlovákia) széleskörű kétnyelvűségről beszélhetünk, három településen (Csíkszentdomokos¹⁰ [Székelyföld]; Mezőkaszony [Kárpátalja]; Vásárút [Csallóköz]) pedig 90% feletti volt a magyar anyanyelvűek aránya, itt szinte csak magyar beszédet lehetett hallani az utcán. Ez utóbbi településeken a nyilvános feliratok nyelve a következőképpen oszlott meg:

1. táblázat

*Nyilvántartott feliratok nyelvének megoszlása három településen,
ahol a magyar anyanyelvűek aránya meghaladta a 90%-ot*

	Csíkzentdomokos, Székelyföld N=259	Mezőkaszony, Kárpátalja N=137	Vásárút, Csallóköz N=304
államnyelvi egynyelvű	20,08%	23,36%	42,76%
magyar egynyelvű	39,38%	37,96%	16,45%
államnyelvi-magyar kétnyelvű	32,43%	21,17%	26,97%
államnyelvi-angol kétnyelvű	4,63%	-	2,63%
angol egynyelvű	-	8,03%	4,61%
oroszl egynyelvű	-	5,85%	-
egyéb (latin, olasz stb.)	3,47%	3,65%	6,58%

Vásárút lakosságának jelenleg 95%-a magyar anyanyelvű, ennek ellenére a feliratok 56,91%-án nem jelenik meg a magyar nyelv, a feliratok 11,19%-ának esetében pedig a táblák készítői elkerülték a magyar és a szlovák nyelv közötti választás konfliktusát azzal, hogy egynyelvű angol, illetve olasz, latin és más nyelvű feliratokat rendeltek. A szlovákiai, kárpátaljai és romániai magyar közösségek nem autonóm jellegét jelzi, hogy mindhárom megvizsgált faluban, ahol a lakók több mint 90%-a magyar anyanyelvű, a feliratoknak legalább 20%-a csak az államnyelven készült el. Az államnyelv tehát ott is erősen jelen van, ahol a mindennapi szóbeli kommunikációban alig használják azt.

3. kép

Egynyelvű szlovák felirat Rétén

Petteri Laihonen felvétele

4. kép

A magyar mint preferált nyelv egy cipőüzlet homlokzatán a kárpátaljai Mezőkaszonyban

Petteri Laihonen felvétele

5. kép

Ritka helyzet: a magyar nyelv preferált helyzetben Vásárúton

Petteri Laihonen felvétele

Az erős államnyelvi jelenlét mellett mindhárom megvizsgált régióban találunk olyan eseteket, amikor a magyar volt a preferált nyelv, tehát a magyar felirat jelent meg elől vagy fölül, nagyobb, illetve díszesebb betűkkel.

A 3–5. képek a nyelvek találkozását szimbolikus térben szemléltették. Azt érthetjük meg jobban általuk, hogy a nyilvános tereken található homlokzatok, üzletportálok révén hogyan jelzik – illetve hogyan teremtik újjá – az adott településen élő közösségek a saját szerepüket, illetve azokat az erőviszonyokat, amelyek közöttük és az államnemzet között fennáll. Ugyanakkor nemcsak cégek, hivatalok, egyesületek és egyházak esetében érdemes megfigyelni ezt a tevékenységet, hanem magánszemélyeknél is. A magánfeliratok éppúgy sokat elárulnak kihelyezőjük identitásáról és a helyi közösségben elfoglal(ni kíván)t szerepéről, mint a cégek. Ebből a szempontból kifejezetten termékeny például „A kutya harap!” típusú táblákat megfigyelni. Az e témában végzett kutatásainkról korábban már részletes összefoglalót adtunk.¹¹

A vizsgált régiókban a magyar nyelv autonóm használata is megfigyelhető. Ebben az esetben egynyelvű magyar szövegekkel találkozunk. Olyan esetekben fordul ez elő, amikor mind a táblát állító/megrendelő, mind az elképzelt olvasó magyar beszélő, ennek megfelelően magyarul zajlik a vizuális kommunikáció.¹²

Talán a fentiek is érzékeltették, hogy a Kárpát-medencei magyarság településeinek nyelvi tájképét a továbbiakban is érdemes lesz vizsgálni. A magyar kisebbségi tömbök vizsgálata azért is lényeges, mert egyedülálló, hogy politikai autonómiával nem rendelkező kisebbségek vannak jogilag alávetett helyzetben akkor is, amikor számarányukat tekintve ők vannak többségben egy adott településen vagy régióban. A nyelvi tájkép és az ideológiák vizsgálata tehát nemcsak a magyar közösségek jelene és jövője szempontjából, hanem tudományos szempontból is érdekes, mivel a nyelvi tájkép fogalmát a nyugat-európai szerzők eddig elsősorban autonóm kisebbségi vagy bevándorló közösségekre alkalmazták.

Iskolák nyelvi tájképe

A közterek vizsgálatát érdemes kiegészíteni az intézményi nyelvi tájkép tanulmányozásával. A nyelvi szocializációban betöltött kiemelkedő szerepe miatt az iskolák nyelvi tájképének feltérképezése tűnik a legsürgetőbb feladatnak. Helyszíni gyűjtéseink alapján¹³ a további vizsgálatokhoz szeretnénk szempontokat ajánlani.

Az iskolai oktatás nyelvi közegét – az oktatásirányítási dokumentumokon és a rendszeresen alkalmazott interakciós rutinokon kívül – a nyelvi tájkép is meghatározza. Az iskola homlokzatán és belső tereiben található szövegek, képek és más kulturális szimbólumok – ahogy azt Johnson¹⁴ és Brown¹⁵ is

kimutatta – eszközök, amelyekkel az iskola közössége a nyelvi-kulturális értékek és ideológiák választását befolyásolja.

Az értékválasztásokkal kapcsolatban fontos megvizsgálni azokat a tereket, amelyek az iskolában tanuló és dolgozó közösségek számára rendelkezésre állnak. Ahogy presztízsértékét, szimbolikus szerepét tekintve a közterületeken is különbség van a város főterének elnevezése és a külső kerületi papírbolt neve között, úgy az iskolákban is különbségek figyelhetők meg a frekvenciátalabb és a kevésbé frekvenciátalt terek használata, felülegelete között.

Az iskolaépület külső megjelenése orientálja először az oda látogatót az adott intézménnyel kapcsolatban, a homlokzati látványelemek tehát meghatározóak az ott működő közösség identitásformálása szempontjából. Magyarországon a 2011. évi CCII. törvény alapján Magyarország zászlaját a középületeken – így az iskolákon is – „állandó jelleggel ki kell tűzni, illetve fel kell vonni”.¹⁶ Emellett általános gyakorlat az Európai Unió zászlajának jelenléte is. A zászlókkal az államhatalom minden nap megjelenítődik szimbólumai által – míg korábban a fellobogózás csupán ünnepnapokon volt szokásban. Szintén hangsúlyos az iskola nevének feltüntetése. Ha a névadó híres személyiség, akkor az iskola a névválasztáson – és az adott névnek a homlokzaton vagy táblán való elhelyezésén – keresztül utalhat azokra az értékekre, amelyek a szóban forgó személyiséghez köthetők. Ezzel kapcsolatban talán elegendő utalnunk a nagyszámú II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Arany János, Ady Endre és hasonló nevű általános és középiskolákra, illetve a névadók és a velük asszociálható nemzetkonstrukciók kapcsolatára.

Az iskola belső tere gyakran kultikus térként működik. Ha a névadó híres személyiség, rendszerint emlékhelyeket alakítanak ki, például emléktáblát állítanak, ahol a névadóhoz és a névadáshoz köthető évfordulók (születés, halálozás, a névadás aktusának időpontja) alkalmával megemlékezések, koszorúzások zajlanak. A térszervezés és az iskolában honos beszédcselekmények közötti kapcsolat ez esetben igen erős is lehet. Az egyik megvizsgált iskolában például a névadó emléktáblája a kiindulópontja annak az ünnepségsorozatnak, amely során a névadó életét feldolgozó narratívák, a vele kapcsolatos szövegek egész sorát dolgozzák fel a diákok egy héten keresztül. A helyi közösség élete ezáltal a névadó életének kontextusában értelmeződik újra. De nem csak a névadónak lehet kultusza. Előfordulhat, hogy az iskolát tervező építész, a régió nagy szülőtte vagy más híres személyiség relikviái kerülnek a középpontba. Ez a fajta kultuszszervezés magyarországi és határon túli iskolákban is megjelenik. Tódor Erika-Mária például csíkszentdomokosi iskolákban a folyosón kialakított Márton Áron-emlékhelyeket fotózott.¹⁷

A folyosókon a fenntartó is megjelenhet. Állami ünnepségekre szóló meghívók, nemzeti lobogók, nagy államférfiak képei jelenhetnek meg például az állami iskolákban. Alapítványi iskolákban az államra kevesebb utalást fedez-

tünk fel, inkább a tanulóközösségek munkái kaptak kiemelt szerepet a folyosókon (a diákmunkákból készített kiállítás állami iskolákban is gyakori).

Az értékválasztások promóciója a folyosó után a tantermekben folytatódik. Állami és egyházi iskolákban gyakran megjelennek a fenntartói attribútumok: állami iskolákban a címer, egyháziakban a feszület. Ezek hangsúlyos helyen szerepelnek, gyakran a tábla fölött. A tábla hangsúlya egyebek mellett abból is adódik, hogy – számos pedagógiai reformjavaslat ellenére – az iskolákban napjainkban is a frontális térszervezés számít hagyományosnak. A tábla tehát a tanár – a magas presztízsű, a fenntartót képviselő személy – oldalán van.

6. kép

Fenntartói attribútumok egy állami általános iskolában Budapesten

Szabó Tamás Péter felvétele

A 6. képen a magyar címer mint fenntartói attribútum háromszorosan is megjelenik: önmagában a közepén látható zománctáblán, kétoldalt pedig a *Himnusz*, illetve a *Szózat* szövegét tartalmazó nyomaton. E két, a nemzetkonstrukció szempontjából kiemelt szerepű szöveg egyben az iskolai ünnepek rituáléjára is utal: a rendszerint nyitóelemként szereplő *Himnusz* balra, az általában záróelemként használt *Szózat* pedig jobbra található.

Bár magyarországi iskolákban a magyar nemzeti attribútumok jelenléte – a nemzetállam-eszméből kiindulva – természetesnek vehető, az ugyanezen nemzetállam-konceptióból táplálkozó, a Magyarországgal szomszédos országokban megfigyelhető gyakorlat gyakran problematizálódik. Elég példá-

ul a szlovák nemzeti attribútumok magyar oktatási nyelvű iskolák tantermeiben történő elhelyezésére gondolnunk. Szlovákiában a szlovák zászlót, valamint a himnusz és az alkotmány preambuluma szövegét kötelező kifüggeszteni a tanterem falára. Az állam részéről kért szimbolikus gesztust több helyen a tanárok vagy az intézményvezetők szintén szimbolikus eszközökkel próbálják ellensúlyozni. Egy iskolában megfigyeltük például, hogy a címet és a himnusz- és alkotmánysszöveget tartalmazó nyomatot legalább részben takarásban helyezték el (7. kép). A másik megoldás Magyarországról beszerzett oktatási segédeszközök kifüggesztése. A 8. képen például a falra erősített ábécé-sorozatban a Z betűhöz tartozó rajz a magyar nemzeti zászlót ábrázolja, méghozzá azt a változatot, ahol a címer is megjelenik, így tehát egyszerre két magyar nemzeti szimbólum is megjelenik. Ugyanebben a sorozatban az O betűhöz a budapesti országház rajza társul, ez szintén az anyaország szimbolikus jelenléteként értelmezhető.

7. kép

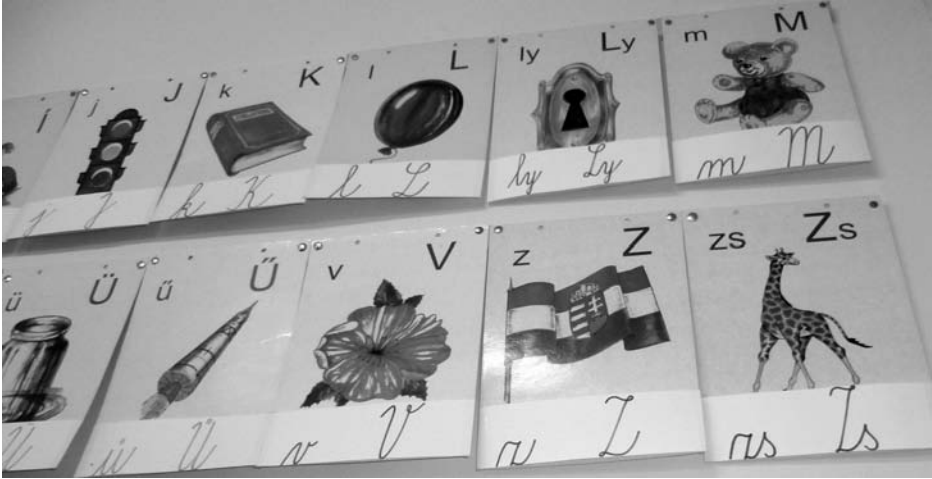
Szlovák nemzeti szimbólumok takarásban egy dél-szlovákiai magyar oktatási nyelvű iskolában

Petteri Laihonen felvétele

8. kép

Kettő az egyben: ábécé és magyar nemzeti szimbólumok a falon egy dél-szlovákiai magyar oktatási nyelvű iskolában

Petteri Laihonen felvétele

A nyelvi-kulturális választások megfigyelése nem csak a kisebbségek által használt iskolákban érdekesek. Az előbbieken azt mutattuk be, milyen főbb kérdéseket vet fel a nyelvi tájkép tanulmányozása akkor, ha a nyelvi-kulturális változatosságot elsősorban többség kontra kisebbség relációban közelítjük meg, és a nyelvek használatából az azokat használó közösségek közötti viszonyokra koncentrálunk. A nyelvi tájkép azonban egynyelvűnek gondolt közösségek vizsgálatában is hasznos lehet. Azért választottuk az *egynyelvűnek gondolt* szókapcsolatot, hogy jelezzük általa: bár a magyarországi magyarság esetében szokás egynyelvűséget feltételezni, teljes egynyelvűségről sosem beszélhetünk. A beszélők mindig találkoznak a saját elsődleges nyelvükön kívüli nyelvekkel és nyelvváltozatokkal, és azokat bizonyos fokig el is sajátítják. Különösen igaz ez az iskolára, ahol az idegennyelv-oktatás és a széleskörű metanyelvhasználat révén nap mint nap tematizálódik a nyelvek és nyelvváltozatok kapcsolata.

A magyar nyelven készült szövegek (hirdetések, faliújságok) mellett a magyar nyelvről szóló oktatási segédeszközöket is érdemes megvizsgálni. Gyakori például, hogy a falra kihelyezett tablók kizárólag a magyar sztenđerdet jelenítik meg. A nyelvtani összefoglalók szabványosítják a nyelvről való beszédet, megadják azokat a kulcsfogalmakat, amelyek használatával a nyelvről beszélni kell. Ezen kívül gyakran szabályhalmazként, bonyolult rendszerként mutatják be azt a nyelvet, amit a magyarországi diákok döntő többsége anyanyelveként, nem intézményi keretben sajátított el (9. kép).

A természetes, iskola előtti anyanyelv-elsajátításra tehát – egyebek mellett a tablók, tankönyvi táblázatok segítségével – az iskola ráépít egy intézményi metanyelvhasználatot, illetve olyan nyelvváltozat használatát szorgalmazza, amely a diákok jelentős része számára nem hozzáférhető. A nyelvtani táblázatok nem tartalmazznak nyelvjárási vagy szlengelemeket, így a diákok legbensőségesebb nyelvváltozatai csak korlátozottan kapnak felületet.

9. kép

Nyelvtani segédeszközök egy budapesti általános iskolában.

Magyar mint idegen nyelv magyar anyanyelvűeknek?

AZ IGENMÓDOK		
kijelentő mód		jele: nincs
	Jelen idő	múlt idő
E/1.	futok	futottam
E/2.	futsz	futottál
E/3.	fut	futott
T/1.	futunk	futottunk
T/2.	futtok	futottatok
T/3.	futnak	futottak
		Jövő idő
		futni fogok
		futni fogsz
		futni fog
		futni fogunk
		futni fogtok
		futni fognak

Feltételes mód		jele: -na, -ne, -ná, -né
	Jelen idő	múlt idő
E/1.	futnék	futottam volna
E/2.	futnál	futottál volna
E/3.	futna	futott volna
T/1.	futnánk	futottunk volna
T/2.	futnátok	futottatok volna
T/3.	futnának	futottak volna

Felszólító mód		jele: j
	Jelen idő	
E/1.	üljek	fussak
E/2.	üljél, ülj	fussál, fuss
E/3.	üljön	fusson
T/1.	üljünk	fussunk
T/2.	üljetek	fussatok
T/3.	üljenek	fussanak

Szabó Tamás felvétele

Mind kisebbségi, mind többségi iskolákban érdemes az anyanyelv(ek) és az idegen nyelvek viszonyával foglalkozni. Kisebbségi környezetben az anyanyelv-államnyelv-idegen nyelv hármas jelenléte különösen sok kutatnivalót

rejt. Hogyan alkotja meg a saját énképét az a beszélő, aki több nyelvben is járatos? Mennyire magabiztos ezeken a nyelveken, mennyire érzi ezeket a nyelveket magáénak? Mennyiben támogatja az iskola a többnyelvűvé válást a nyelvi tájképen keresztül? Mennyire jellemzőek az inter- és multikulturális szövegek, szimbólumok a falakon? Ezek a kérdések Magyarországon is megjelennek, részben a diákok által megalkotott és a falra kihelyezett idegen nyelvű szövegek, részben pedig a kéttannyelvű iskolák intézményi többnyelvűsége révén.

Összegzés

Tanulmányunkkal a nyelvi tájkép kutatásának lehetőségeit kívántuk bemutatni. A bemutatott kérdéseken, összefüggéseken kívül számos további vizsgálati téma érdemel bővebb kifejtést. A magyarországi kisebbségekkel kapcsolatban például vizsgálatok egész sorát kell elvégezni annak érdekében, hogy megismerhessük ezeknek a közösségeknek a saját magukról, nyelvükről és kultúrájuk továbbörökítésének esélyeiről alkotott elképzeléseit. Hasonlóképpen hiányoznak a cigány nyelvekre és a jelnyelvre irányuló kutatások, amelyek révén nemcsak a közösségek jelenlegi nyelvhasználata lenne elemezhető, hanem a kutatási eredményeket az e nyelvekkel kapcsolatos fejlesztések és nyelvpolitikai döntések előkészítése során is fel lehetne használni.

Reméljük, hogy az a termékeny, számos részdiszciplína szakembereit megszólító diskurzus, amely *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián elindult, a jövőben egyre inkább ki fog szélesedni, és a kisebbségkutatásra is megtermékenyítően fog hatni, Magyarország határain kívül és belül egyaránt.

Jegyzetek

- ¹ BLOMMAERT, Jan: *Chronicles of complexity. Ethnography, superdiversity and linguistic landscapes*, Tilburg University, Tilburg, 2012, 5. p. (Az idézet Petteri Laihonen fordítása.)
- ² Vizuális kétnyelvűség, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, <<http://foruminst.sk/portfolio/vizualis-ketnyelvuseg/>> (letöltve: 2013.08.16.).
- ³ SZOTÁK Szilvia: Nyelvi tájképek egy órvidéki magyarlakta településen (előadás). Elhangzott *A nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián, Budapesten, 2013. május 23-án.
- ⁴ A téma nemzetközi irodalma az elmúlt évtizedben igen tekintélyesre duzzadt. A főbb megközelítésekből adnak ízelítőt a következő publikációk: GORTER, Durk (ed.): *Linguistic landscape. A new approach to multilingualism*, Multilingual Matters, Buffalo, 2006; SHOHAMY, Elana – GORTER, Durk (eds.): *Linguistic landscape: expanding the scenery*,

- Routledge, New York, 2009; BARNI, Monica – BEN-RAFAEL, Eliezer – SHOHAMY, Elana: *Linguistic Landscape in the City*, Multilingual Matters, Bristol, 2010; GORTER, Durk – MARTEN, Heiko F. – VAN MENDEL, Luk (eds.): *Minority languages in the linguistic landscape*, Palgrave MacMillan, Hampshire, 2012.
- ⁵ LANDRY, Rodrigue – BOURHIS, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality, *Journal of Language and Psychology*, March 1997, 23–49. p. 25. p. (Az idézet Petteri Laihonen fordítása.)
- ⁶ SCOLLON, Ron – SCOLLON, Suzie Wong: *Discourses in Place. Language in the Material World*, Routledge, London, 2003.
- ⁷ SHOHAMY, Elana: *Language policy. Hidden agendas and new approaches*, Routledge, London, 2006.
- ⁸ CÚTH Csaba – HORONY Ákos – LANCZ Attila: *Nyelvi jogok Szlovákiában. Anyanyelv-használati útmutató*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2012, javított kiadás.
- ⁹ Erről részletesebben a következő tanulmány szól: LAIHONEN, Petteri: Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban, *Fórum Társadalomtudományi Szele*, 2012/3., 27–50. p.
- ¹⁰ Csíkszentdomokosi kutatásainkról már beszámoltunk: LAIHONEN, Petteri: Csíkszentdomokosi nyelvi tájkép. *Székelőföld*, 2013/7., 157–177. p.
- ¹¹ LAIHONEN: *i.m.*
- ¹² Vö. BARNI, Monica – BAGNA, Carla: Linguistic Landscape and Language Vitality, In: BARNI–BEN-RAFAEL–SHOHAMY: *i.m.*, 3–18. p.
- ¹³ A magyarországi példák Szabó Tamás Péter, a nem magyarországiak – ha külön nem jelezzük – Petteri Laihonen gyűjtőmunkájából származnak. Az iskolák nyelvi tájképének témájával kapcsolatban SZABÓ Tamás Péter cikksorozatát publikál a *Nyelv és Tudomány* népszerű-tudományos portálon (www.nyest.hu). A sorozat címe *Iskolák nyelvi tájképe*, eddig megjelent darabjai pedig a következők: 1. rész: Térkép e táj..., 2013. március 22.; 2. rész: Hős honvédek nyomában, 2013. március 28.; 3. rész: Táblák és ünnepek, 2013. április 19.; 4. rész: Dicsőség és vidámság, 2013. április 29.; 5. rész: Történetek a falon, 2013. május 29.; 6. rész: Zászlók és táblázatok erdejében, 2013. június 28.; 7. rész: A tápláló betűteszta, 2013. július 31.
- ¹⁴ JOHNSON, Norris Brock: The Material Culture of Public School Classroom. The Symbolic Integration of Local Schools and National Culture, *Anthropology & Education Quarterly*, 1980/3., 173–190. p.
- ¹⁵ BROWN, Kara. D.: The linguistic landscape of educational spaces. Language revitalization and schools in southeastern Estonia, In: GORTER – MARTEN – VAN MENDEL: *i.m.*, 281–298. p.
- ¹⁶ 2011. évi CCII. tv. 7. §.
- ¹⁷ TÓDOR Erika-Mária: Iskolai nyelvi tájkép és kétnyelvű lét (előadás). Elhangzott A *nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián, Budapesten, 2013. május 23-án.